

ÇERKEŞİ MUSTAFA EFENDİ VE ÇERKEŞİYYE TARİKATI Öncel DEMİRDAŞ*

Öz

Çerkeşi Mustafa Efendi 1156/1743-1229/1814 tarihleri arasında yaşamış Osmanlı Dönemi mutasavvıflarındandır. Kendi ismine nispet edilen Çerkeşiyye Tarikati'nin kurucusudur. Çerkeşiyye, Halvetiyye Tarikati'nin Şa'bâniyye kolunun şubelerinden biridir. Yaşadığı dönem itibarıyla 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı Dönemi mutasavvıflarından biri olan Mustafa Efendi, Halvetiyye Tarikati'nin Şa'bâniyye koluna mensup Zoralı Şeyh Mehmed Efendi'ye intisap etmiş ve ondan hilafet almıştır. Birçok halife yetiştiren Mustafa Efendi, dönemin ulemâ ile tarikat mensupları arasında vuku bulan ihtilâflar hakkında kaleme aldığı "*Risâle fî Tahkiki't-Tasavvuf*" isimli eser Tasavvuf ilmî disiplini içinde büyük önem arzeder. Makale, Çerkeşiyye'nin kurucusu Mustafa Efendi'nin hayatını ve halifelerini, tarihi sürecini ve irşad faaliyetinde bulunduğu bölgeleri, tarikatın Anadolu'daki kollarını ve bu kolları temsil eden şeyhleri konu edinmektedir. Çerkeşiyye'nin teşekkül sürecinin bir gereği olarak çalışmamızda öncelikle Halvetiyye Tarikati ve onun kollarının teşekkül süreci incelenecek, daha sonra Çerkeşiyye şubesi ve bu şubenin faaliyetlerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Halvetiyye, Çerkeşiyye, Mustafa Efendi, halife, dergâh, tekke.

Çerkesi Mustafa Efendi and the Cerkesiyye Order

Abstract

Cerkesi Mustafa Efendi, who lived between 1156/1743 and 1229/1814, was one of the Ottoman period sufis. He was the founder of Cerkesiyye Order, which was named after him. Cerkesiyye is one of the sub-branches of Shabaniyyah branch of Khalwatiyya. As of the period he lived, Mustafa Efendi, who was one of the Ottoman sufis in 18th and 19th centuries, committed to Zoralı Sheikh Mehmet Efendi, who was the member of Khalwatiyya-Shabaniyyah branch, and was authorized by him. Mustafa Efendi, who raised numerous caliphs, wrote a booklet which is about the conflict between the sufis and the ulamas of his period with the name of "*Risâle fî Tahkiki't-Tasavvuf*" has a great importance in sufi discipline. The essay discusses Mustafa Efendi's life and his caliphs, his historical process, the district where he initiated, the tariqa's branches in Anatolia and its representer sheikhs. As a matter of the formation process of Cerkesiyye, in our study firstly, the formation process of Khalwatiyya and its branches will be examined, afterwards, Cerkesiyye sub-branch and its activities will be mentioned.

Keywords: Khalwatiyya, Cerkesiyye, Mustafa Efendi, caliph, dergah (sufi convent), sufi lodge

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.
Eposta: onceldemirtas@gmail.com

Giriş

Halvetiyye, İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biridir. Kendisinden birçok şubenin teşekkül etmesi itibariyle tasavvuf ve tarikatlar tarihinde büyük önem arz eder. Türk insanına ve cemiyetine en fazla etki eden tarikatlardan biri, belki de en önemlisidir. Bu önem, coğrafi olarak yayıldığı geniş alan, yetiştirdiği mühim şahsiyetler, Osmanlı döneminde ehl-i sünnetin savunucusu ve koruyucusu olması, günümüzde de dünyanın farklı yerlerinde temsilcilerinin bulunması gibi hususlardan kaynaklanmaktadır.

Halvetiyye, her sınıf ve zümreden insana hitabeden ve müntesipleri arasında muhtelif meslek erbabının yer aldığı bir gönül ocağı şeklinde dikkat çeker. Aynı zamanda siyaset, askerlik, fikir ve sanat dünyasının birçok önemli şahsiyetlerinin de ya doğrudan veya bilvesile Halvetiyye'den feyz aldıkları bilinen bir hakikattir.¹

Halvetiyye diğer tarikatlardan farklı olarak, hemen her kesimden insanı bünyesinde bulundurması ve tasavvuf tarihinde birçok kollara ayrılması dikkate alındığında, onun âdeti bir “*tarikat fabrikası*” olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Ayrıca, kurucusundan günümüze kadar özellikle Türklerin bu tarikata ilgi göstermesi, meseleyi daha da ilginç hale getirmiştir. Osmanlı padişahlarının birçoğunun bu tarikata mensup olduğuna dair rivayetler ve yapılan incelemelerde tekke sayısı bakımından diğer tarikatlardan her zaman fazla olması, konunun önemini artırmaktadır. Bununla birlikte Halvetiyye'nin çok çabuk alt şubelere ayrılabilen bir özelliğe sahip olması onun ilginç bir diğer hususiyetidir.²

Halvetiyye'de “halvet” uygulaması çok önemlidir. Halvet, sūfinin, kötü huy ve sıfatların kaynağı sayılan nefsinin terbiye ve tezkiyesi için dış dünyadan soyutlanmış özel bir yerde, mürşidin gözetiminde ibâdet, riyazet, murâkabe ve zikirle vakit geçirmesi demektir.³ Tasavvufî düşüncede halvetten gaye, sâlikin seyr u sülûk eğitiminin başında belli bir müddet hemcinslerinden ayrı kalıp, zihnini Allah düşüncesi üzerinde yoğunlaştırmasıdır.⁴ Manevî eğitimin bir unsuru olan halvet, tarikatlarda farklı şekillerde uygulanmakla birlikte, Halvetiyye Tarikatı'nın kurucusunun birçok kez halvete girmesinden ötürü⁵ bu tarikatın temel unsuru haline gelmiştir. Halvetin nasıl yapılması gerektiğini

¹ Y. Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî, Hayatı, Tasavvufî Düşünceleri, Mektupları*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1982, s. 25-26.

² Mustafa Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 39, Ankara 1999, s. 535.

³ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsûatü Keşşâfi Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, haz. Refik el-Acem, tahk. Ali Dahruc, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1996, c. 1, s. 764; Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Beyrut 1985, s. 106; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, İstanbul 2004, s. 139.

⁴ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991, s. 125.

⁵ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Bölümü, no: 2305-2309, c. 3, s. 93-94; Mehmet Serhan Tayşi, “Ömer el-Halvetî”, *DİA.*, İstanbul 2007, c. 34, s. 65.

sistemize ederek ilk defa genişçe anlatan, Suhreverdî (ö.1243) olmuştur.⁶ Bazı Batılı araştırmacılar metod olarak 11. Yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıktığını⁷ ileri sürse de bu daha geri tarihlere, hatta Peygamberimizin (sav.) Hirâ'daki tahannüsüne kadar dayanır.⁸

Halvetiyye Tarikatı, Ebû Abdullah Sirâcüddîn Ömer b. Ekmeleddîn Halvetî (ö.800/1397) tarafından XIV. yüzyılın ikinci yarısında İran'da kurulmuştur. Ömer Halvetî, İbrahim Zâhid-i Gilânî'nin halifesi olan ve Hârizm'de irşad faaliyetinde bulunan amcası Ahî Muhammed Halvetî'ye (ö.780/1378-79) intisap etmiş, onun ölümünden sonra da irşad makamına geçmiştir. Kısa zamanda geniş bir alana yayılan Halvetîlik, Pir İlyas (ö.837/1434) ve Seyyid Yahya-yı Şîrvânî (ö.869/1465)'nin halifeleri vasıtasıyla da Anadolu topraklarında faaliyet imkânı bulmuştur. Ömer Halvetî'nin şeyhi, Halvetiyye silsilesinde Ahi Muhammed Halvetî diye anılan amcası Kerîmüddîn Halvetî'dir.⁹ O da İbrâhim Zâhid-i Gilânî (ö.700/1300)'nin iki halifesinden biridir. Bu yüzden Halvetiyye, Zâhidiyye'nin bir koludur. Diğer kolu ise Safiyyüddîn Erdebilî (ö.735/1334)'ye bağlı olan Safeviyye veya Erdebiliyye'dir.¹⁰ Safeviyye'den Bayramiyye, Bayramiyye'den de Celvetiyye tarikatları doğmuştur. Kendisinden birçok şubenin meydana geldiği Halvetiyye, zamanla İslam dünyasının en yaygın tarikatı olmuştur.¹¹

Halvetiyye, Ömer el-Halvetî'ye nispet edilmekle birlikte tarikatın geniş bir bölgeye yayılışı, Seyyid Yahya eş-Şîrvânî el-Baküvî vasıtasıylaadır. Tarikatın Kafkasya ve Anadolu'da yayılmasına öncülük etmesi sebebiyle ona tarikatın ikinci piri (pîr-i sâni) de denilmektedir.¹² Şemah'ta doğup Bakü'de vefat eden (869/1464) Yahya-yı Şîrvânî'den sonra tarikat, Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye olmak üzere dört ana şubeye ayrılmıştır. Rûşeniyye, Dede Ömer Ruşenî'ye (ö. 892/1487) nisbet edilen şubedir. Cemâliyye, Çelebi Halife olarak meşhur olan Şeyh Mehmed Çelebi Cemâlî (ö. 899/1496)'nin oluşturduğu şubedir. Ahmediyye, Ahmed Şemseddin Marmaravî (ö. 910/1504)'nin önderliğini yaptığı şubedir. Şemsiyye ise, Şemseddin Ahmed Sivasî (ö. 1006/1597) tarafından kurulmuştur.¹³

⁶ Ebû Hafs Şihabeddin Ömer Sühreverdî, *Avarifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, çev. Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yay., İstanbul 1989, s. 263-286.

⁷ B. G. Martin, "A Short History of Khalwati Order of Dervishes" *Scholars, Saints and Sufi*, London 1978, s. 275.

⁸ Süleyman Uludağ, "Halvet", *DİA.*, İstanbul 1997, c. 15, s. 386-387.

⁹ Tayşi, "Ömer el-Halvetî", c. 34, s. 65.

¹⁰ Reşat Öngören, *Osmanlı'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfîler, Delet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yay., İstanbul 2000, s. 27; Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 263.

¹¹ Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1994, s. 119-120.

¹² Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 263; Süleyman Uludağ, "Halvetiyye" *DİA.*, İstanbul 1997, c. 15, s. 394.

¹³ Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye (Tarikatler ve Silsileleri)*, Haz: İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, s. 179,187-188; Rahmi Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, Petek Yay., İstanbul 1984, s. 85; Süleyman Uludağ, "Ahmediyye", *DİA.*, İstanbul 1989, c. 2, s. 171; Mehmet Serhan Tayşi, "Cemâliyye", *DİA.*, İstanbul 1993, c. 7, s. 318.

Halvetiyye, Anadolu'ya Sadreddin Hiyâvî'nin halifelerinden Amasyalı Pir İlyâs (ö.1410) tarafından getirilmiştir. Yahyâ-yı Şîrvânî (ö.1466)'nin en önemli halifeleri Dede Ömer Rûşenî, Rûşenî'nin ağabeyi Alaeddin Ali, Pir Şükrullah Ensârî, Habib Karamânî (ö.1496), Muhammed Bahâeddîn Erzincânî (ö.1474) ve Ziyâeddîn Yusuf Şîrvânî'dir. Halvetiyye Tarikatı'ndan Habib Karamânî'nin ismine nisbetle Karamânî şubesi teşekkül etmiştir. Halvetiyye, Karamânî'nin en önemli halifesi olan Cemâleddin İshak Karamânî (ö. 933/1527)¹⁴ vasıtasıyla Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ve özellikle de İstanbul'da yaygınlık kazanmıştır.¹⁵

Cemâl-i Halvetî'nin kurucusu olduğu Cemâliyye Tarikatı, Halvetiyye Tarikatı'nın dört ana şubesinden biridir. Cemâl-i Halvetî'nin tasavvuf tarihi ve Anadolu'da gelişen tasavvufî düşünce açısından en önemli özelliği, Halvetiyye Tarikatı'nın İstanbul'daki ilk büyük temsilcisi olmasıdır. Cemâliyye'den Sünbüliyye, Şa'bâniyye, Assâliyye ve Bahşîyye adlı dört talî kol teşekkül etmiştir.¹⁶ Teşekkül eden bu kollardan Şa'bâniyye ve Sünbüliyye en fazla yaygınlık kazanan kol olarak dikkat çeker. Şâbân-ı Velî (ö.976/1569)'ye nisbet edilen Şa'bâniyye, Anadolu ve Balkanlar'dan Suriye, Hicaz, Mısır, Kuzey Afrika ve Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.¹⁷ Şa'bâniyye'nin gelişip yayılması ve kurumsallaşması, Karabaş Velî (ö.1097/1686) döneminde gerçekleşmiştir. Karabaş Velî, Şa'bâniyye'nin ikinci pîri sayılır ve kendisine Karabâşîyye kolu nispet edilir. Karabaş Velî'nin İstanbul'a gelip (1081/1670) tarikatın yayılması ve pîr kabul edilmesinin ardından tarikatın merkezi ve "zât postu" İstanbul'a intikâl etmiştir.¹⁸ Şa'bâniyye kendi içinde birçok alt kola ayrılmıştır. İstanbul'da XVII. yüzyılda daha belirgin olarak Karabâşîyye, XVIII. yüzyılda Nasûhiyye, XIX. asırda Çerkeşîyye ve onun kolları Kuşadaviyye ve Halîliyye vasıtasıyla temsil edilmiştir.¹⁹

a. Çerkeşî Mustafa Efendi

Çerkeşî Mustafa Efendi, 1743'te Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde doğmuştur. Babasının adı Hacı Ali, dedesinin adı Vehbi Sultan'dır. Dedesinin Horasan'dan geldiği ve Çerkeş'e yerleştiği nakledilir. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Müridi Akif Paşa'nın (1787-1845) bir şiirinde ifade ettiği üzere Çerkeşî Mustafa Efendi, 1229/1814 tarihinde 73 yaşında vefat etmiştir. Bu durumda onun 1156/1743 tarihinde doğduğu

¹⁴ Bkz: Reşat Öngören, "Cemâleddin İshak Karamânî", *DİA.*, İstanbul 2001, c. 24, s. 448-449.

¹⁵ Uludağ, "Halvetiyye", c. 15, s. 394.

¹⁶ Serin, *Halvetilik ve Halvetiler*, s. 99; Tayşi, "Cemâliyye", c. 7, s. 318; *Vassâf, Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 228-233.

¹⁷ Bkz. Mustafa Tatçı, "Şâbâniyye", *DİA.*, 2010 İstanbul, c. 38, s. 211-215; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 125-179; Hür Mahmut Yücer, "Sünbüliyye", *DİA.*, İstanbul 2010, c. 38, s. 136-140.

¹⁸ Tatçı, "Şâbâniyye", c. 38, s. 212; Kerim Kara, *Karabaş Velî*, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 73-125.

¹⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 12 vd; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 126.

anlaşılmaktadır.²⁰ Akif Paşa'nın şiirinde vefat ettiğinde kaç yaşında olduğu şu şekilde ifade edilmiştir:

*Kutb-ı âlem Çerkeşi şeyh Mustafa
Kim tarîk-i Halveti'de olmuş idi rehnuîma*

*Pertev-i nûr-ı kemâli şöhre-i âfâk olup
Dergeh-i vâlâsı oldu ehl-i hâle mültecâ*

*Sû-be-sû yenbu-i feyz-i himmetin icrâ ile
Eyledi onbir halifeyle cihâna es-salâ*

*Yetmişüç yaşında emr-i ircüi vârid olup
Edicek âramgâhın gülşen-i mülk-i bekâ*

*Düştü bir tarih Âkif bendesinin kalbine
Hû deyip firdevs-i vasl'a erdi pîrim Mustafa²¹*

Kaynaklarda vefat tarihi tarihiyle ilgili bilgiler farklılık arz etmektedir. Hüseyin Vassâf, “*oldu şeyh vâsil-ı cânân yâhû*” mısraını kaydederek ölüm tarihini 1224/1809 şeklinde verirken, Sâdık Vicdânî ise kaynak göstermeden 1229/1814 olarak belirtir.²² Akif Paşa'nın şiirinde ifade ettiği vefat yaşına göre Sadık Vicdânî'nin verdiği tarihin doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Rivayete göre, Mustafa Efendi doğduğunda babası onu, Nakşî şeyhlerinden olan dedesi Vehbî Sultan'ın kucağına verir. Dedesi onu sever ve kulağını ağzına yaklaştırarak dinler, sonra başını kaldırarak: “Bu çocuk halvetî, halvetî diyor. İnşâAllah Halvetiyye şeyhlerinin büyüklerinden biri olacaktır.”²³ teferrüsünde bulunur.

Mustafa Efendi'nin tarikat yoluna girişine baktığımızda, asıl mürşidi Zoralı Mehmed Efendi'ye intisâbından önce ismini tesbit edemediğimiz bir şeyhe bağlandığını ve onun yanında “ikinci esmâ”ya kadar ilerlediğini görüyoruz. Bu manevî seyir esnasında şeyhi ona kabiliyetinin fazla olması sebebiyle Zoralı Mehmed Efendi'ye gitmesini tavsiye eder.²⁴ Bunun üzerine

²⁰ Mumammed İhsan Oğuz, *Şâbân-ı Veli ve Mustafa Çerkeşi*, İstanbul 1995, s. 73-75; Nihat Azamat, “Çerkeşi Mustafa Efendi”, *DİA.*, İstanbul 1993, c. 8, s. 272; Hamdi Kızılar, “Çerkeşi Mustafa Efendi'nin Risâle fi Tahkîki't-Tasavvuf Adlı Eserinin Tasavvufî Muhteva Açısından Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 6, S. 3, 2017, s. 1461.

²¹ Bu şiir için bkz.: Âkif Paşa, *Eş'ar-ı el-Hac Âkif Efendi*, İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş no: 0.00580/02, İstanbul 1259/1843, s. 28; Nihat Hayri Azamat, “Kitabiyat”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. IV, İstanbul 1984, s. 330.

²² Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 218; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 56.

²³ Muhittin Eliaçık, “Halvetiye-Şa'baniye Pîr-i Sânisî Çerkeşi Mustafa Efendi'nin Torunu Muhammed Tevfik Efendi ve Hediyyetü's-Sıbyan Adlı Eseri”, *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu*, Kastamonu 2012, c. 2, s. 179-180; İsa Çelik, Birol Yıldırım, Mikâil Dumlu, “Çankırılı Bir Hak Dostu: Pîr-i Sâni Seyyid Çerkeşi Mustafa Efendi (d.1743-v.1841); Yeni Bulunan “Tuhfetü'l-Mürîdin ve Tesliyyetü'l-Muhibbîn” İsimli Risâlesi'nin Tahlili”, *Çankırı'nın Manevî Mimarları*, Çankırı 2017, s. 77.

²⁴ Çelik ve diğerleri, *agm.*, s. 78.

Mustafa Efendi bu yeni müşidine intisâb etmek için yola çıkar ve Safranbolu'nun Zora Köyü'ne gidip Mehmed Efendi'ye bağlanır. Bu Şeyh Efendi, Safranbolu'nun Zora Köyü'nden olup Halvetî Şa'banî şeyhlerindedir. Onun yanında seyr u sulûkunu tamamlayan Mustafa Efendi, sonunda hilâfete nâil olur.²⁵

İhsan Oğuz'un yaptığı bir tesbite göre Mustafa Efendi, hilafete nâiliyetten sonra Hicâz'a gider ve burada yedi sene mücâvir olarak kalır. Oradan Kırım'a geçer Mustafa Efendi Kırım müftüsü İsa Efendi ile birlikte memleketi Çerkeş'e geri döner.²⁶ Ayrıca müridlerinden Cebbarzâde Süleyman Efendi'nin daveti üzerine bir ara Tokat'a gittiği ve orada hürmetle ağırlandığı nakledilir.²⁷

Mustafa Efendi'nin o dönemde tasavvufa dâir bir risâle yazdığı ve yazılış sebebinin de "Suhte Ayaklanmaları" olduğu ifade edilmektedir. Suhte ayaklanmaları Kastamonu ve civârını merkez edinmişti. Halktan zekat, sadaka, kurban, nezir, cer adı altında zorla para ve yiyecek toplayan dinî hüviyetli kişiler/suhteler, Anadolu'da Mersin'den Sivas, Erzincan ve Giresun gibi bölgelere kadar olan coğrafyada devlet otoritesini ciddi olarak sarsmıştı.²⁸ İşte Sultan II. Mahmud'un (ö.1839) bu olayla bağlantılı olmak üzere Çerkeşî Mustafa Efendi'ye, o yöreye mensup etkili bir isim olması sebebiyle bazı sorulara cevap vermek üzere *Risâle fî Tahkiki't-Tasavvuf* adlı eseri yazdırıldığı ileri sürülür.²⁹ Ancak Nihat Azamat bunun zayıf bir ihtimal olduğunu ifade eder.³⁰

Nitekim bir araştırmacıya göre, Mustafa Efendi, II. Mahmud döneminde tasavvuf ve tarikatlar konusunda sorulan bir takım sorulara cevaben *Risâle fî Tahkiki't-Tasavvuf* ünvanıyla bir eser kaleme alıp padişaha sunmuştur.³¹ Bu eserinde tasavvuf ve tarikatlarla ilgili sorulara verdiği cevaplardaki kalite sebebiyle Mustafa Efendi'nin ünü her tarafa yayılır.³² Tasavvuf ve tarikatlarla ilgili böyle bir eser kaleme almasının istenilmesi, onun ilim ve irfan seviyesinin ne kadar yüksek olduğunu ve şöhretinin yaygınlığını gösterir. Bir ara İstanbul'a gelip ikamet ettiği kaydedilir³³ ise de bu hususa bazı araştırmacılar şüpheyle yaklaşır.³⁴

Kaynaklarda, Mustafa Efendi'nin Mehmed, Mes'ud ve Osman Vehbi adlarında üç oğlu ve Emine Hanım isminde bir kızı olduğunu görüyoruz. Osman Vehbi Efendi'nin soyundan İstanbul'da Çerkeşîzâde olarak bilinen ulemâ ailesi varlığını devam ettirmiştir. Osman Vehbi Efendi Ankara'da müftülük yapmış ve 1277/1860'da vefat etmiştir.³⁵ Kızı Emine Hanım'ın, babasının

²⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 56-57; Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", c. 8, s. 272.

²⁶ Oğuz, *Şâbân-ı Velî*, s. 90-91.

²⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 57.

²⁸ Bkz: Özhan Öztürk, *Pontus Antik Çağdan Günümüze Karadenizin Etnik ve Siyasi Tarihi*, Nika Yay., III. Baskı, Ankara 2016.

²⁹ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "İki Vesika", *AÜİFD.*, Ankara 1987, c. 28, s. 338-348.

³⁰ Azamat, "Mustafa Çerkeşî Efendi", c. 8, s. 273.

³¹ Abdulkadiroğlu, "İki Vesika", c. 28, s. 344-348.

³² Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 136.

³³ Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, s. 28.

³⁴ Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", c. 8, s. 273.

³⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara 2000, c. 1, s. 270.

halifesi Buharalı Şeyh İbrahim Efendi ile evlenmesi sonucu onunla akrabalık bağı kurulmuştur. Bu evlilikten Çerkeş Müftülüğü görevinde bulunan Hacı Mustafa Efendi dünyaya gelmiştir.³⁶ Buna göre Çerkeşî'nin üç oğlu bir kızı olduğunu söyleyebiliriz.

Mustafa Efendi bizzat kendisi ve kendi ismine nispet edilen tarikatını temsil eden halifeleri vasıtasıyla ilim erbabını etkilemiş ve önemli ilim adamlarının yetişmesine katkıda bulunmuştur. Kaynaklara göre, dönemin iki önemli Şeyhu'l-İslâmı Arif Hikmet Bey ve Mehmed Sa'deddin Efendi ile birlikte Mehmed Zihnî Efendi ve kelamcı Abdullatîf Harputî gibi âlimler ve şair Akif Paşa onun tarikatına intisâb etmiş önemli sîmâlardır.³⁷

1229/1814'te vefat eden Mustafa Efendi Çankırı/Çerkeş'te Kadınşah Camii bitişiğindeki türbede defnedilmiştir.³⁸

b. Eserleri

Mustafa Efendi'nin "*Risale fi Tahkiki't-Tasavvuf*" ve "*Mi'râciye (Şiirleri)*"³⁹ isimli iki eserinin olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Ancak Mustafa Efendi hakkında günümüzde yapılan çalışmalar sırasında Taksim Atatürk Kitaplığı'nda "*Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*"⁴⁰ isimli bir risâlesinin daha olduğu tespit edilmiştir.⁴¹ Burada bahsi geçen üç eserinin mahiyeti hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

b.1. Mi'râciye (Şiirleri): Klasik Türk Edebiyatı'nda, Mi'râc mucizesi en çok işlenen konulardan biridir. "Allah'ı seven, Beni sever" hadis-i şerifini referans alan Türk edipleri Hz. Peygamber sevgisini anlatan şiirler kaleme almışlar ve O'na duydukları derin sevgiyi edebî bir tür olan şiirlerle anlatmışlardır.⁴² Kaynaklarda, Mustafa Efendi'nin Hz. Peygamber sevgisini işlediği ve kendisine atfedilen birçok manzum şiirleri olduğu kaydedilir. Şiirlerinden en çok bilinen ve meşhur olanı da Mi'râciye'sidir.⁴³

b.2. Risale fi Tahkiki't-Tasavvuf: Mustafa Efendi, bu eseri Sultan II. Mahmud'un (ö.1839) isteği üzerine, ulemâ ile mutasavvıflar arasındaki tartışmaların çözümü amacıyla kaleme almıştır. Çerkeşî, şeriat-tarikat ilişkisini konu edindiği eserinde şeriat ile maneviyatı bittecrûbe yaşayan tarikat erbabı arasında geçen bazı hususların yanı sıra Melâmîlik, mürşid-mürîd ilişkisi, nübüvvet ve kerâmet gibi konuları açıklamayı gaye edinmiştir.⁴⁴

³⁶ Oğuz, *Şâbân-ı Velî*, s. 76,108-110; İbrahim Akyol, "Çerkeşî Mustafa Efendi ve Risâle Fî Tahkîki't-Tasavvuf Adlı Eseri", *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, Kastamonu 2012, c. 2, s. 55.

³⁷ Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

³⁸ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 136; Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 218; Vassâf ölüm tarihini 1224/1809 olarak verir. Bkz: Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 56.

³⁹ Akyol, *agm.*, c. 2, s. 56; Oğuz, *Şâbân-ı Velî*, s. 181-2.

⁴⁰ Çerkeşî Mustafa Efendi, *Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn*, İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş no: OE_Yz_0858_04.

⁴¹ Çelik ve diğerleri, *agm.*, s. 75,82.

⁴² Hasan Kaya, "Ömer Hâfız-ı Yenişehir-i Fenârî'nin Mi'râciyesi", *Turkish Studies*, Ankara 2014, c. 9/6, s. 679; Ali Yörür, "Çerkeşîzâde Mehmed Tevfik Efendi'nin Mi'râciyesi", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 2018, S. 8, s. 230.

⁴³ Akyol, *agm.*, c. 2, s. 56; Oğuz, *Şâbân-ı Velî*, s. 179-182.

⁴⁴ Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", c. 8, s. 273; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 136; Kızıler, *agm.*, c. 6, S. 3, 2017, s. 1463.

b.3. Tuhfetü'l-Mürîdîn ve Tesliyetü'l-Muhibbîn: Mustafa Efendi risalenin başında alim bir zat olan Abdullah Efendi isminde birisinin kendisine mektup yazması üzerine risâleyi yazdığını belirtir. Bu zat mektubunda dua ve zikirde muteber olanın ihfâ, yani gizlilik olduğunu iddia etmesi ve bir takım deliller ileri sürmesi üzerine, Çerkeşi bu iddiaları risâlede kısa ve özlü bir şekilde ele alıp muhatabının iddialarını âyet, hadis ve mutasavvıfların eserlerinden deliller getirerek çürütmüş ve cehrî zikrin caiz olduğunu beyan etmiştir.⁴⁵

c. Mustafa Çerkeşi'nin Tarikat Silsilesi

Mustafa Çerkeşi'nin tarikat silsilesi şu şekildedir.

1. Hz. Muhammed (sav) (ö.11/632)
2. Hz. Ali (kv) (ö.48/669)
3. Hz. Hasan-ı Basrî (ö.106/725)
4. Hz. Habib-i Acemî (ö.130/748)
5. Hz. Dâvûd-i Tâî (ö.165/782)
6. Ma'ruf-i Kerhî (ö.200/815)
7. Seriyü's-Sakatî (ö.233/848)
8. Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909)
9. Mîmşâdü'd-Dîneverî (ö.299/912)
10. Muhammed Dîneverî (ö.370/981)
11. Muhammed el-Bekrî
12. Kadı Vecîhüddin (ö.442/1050-1 veya 452/1060)
13. Ömer el-Bekrî
14. Ebu'n-Necîb Sühreverdî (ö.598/1202)
15. Kutbeddîn Ebherî (ö.622/1226)
16. Rükneddin Sincâsî (ö.628/1231)
17. Şihâbüddin et-Tebrîzî (ö.652/1254)
18. Seyyid Cemâleddin Tebrîzî (ö.760/1359)
19. İbrahim Zâhid Gîlânî (ö.771/1370)
20. Ahî Muhammed Harezmi (ö.780/1378)
21. Pîr Ömer el-Halvetî (ö.800/1379)
22. Ahî Mîrem Halvetî (ö.812/1409)
23. el-Hac İzzeddîn Türkmânî (ö.820/1418)
24. Sadreddin Hiyâvî (ö.860/1455)
25. Seyyid Yahya Şîrvânî (ö.869/1463-4)
26. Pîr Muhammed Erzincânî (ö.879/1474)
27. Çelebî Sultan Cemal Halvetî Aksarayî (ö.902/1497)
28. Hayreddîn Tokâdî (ö.931/1525)
29. Pîr Sultan Şeyh Şa'bân Efendi (ö.976/1569)
30. Muhyiddin Kastamonî (ö.1013/1604)
31. Ömer el-Fuâdî (ö.1046/1636)
32. İsmail Kudsi Çorumî (1057/1647)
33. Mustafa Muslihiddîn (ö.1072/1661)
34. Karabaş Veli Ali Efendi (ö.1097/1685-6)⁴⁶

⁴⁵ Çerkeşi Mustafa Efendi, *Tuhfetü'l-Mürîdîn*, vr.1a-4b; Çelik ve diğerleri, *agm.*, s. 82-86.

⁴⁶ Kerim Kara, *Karabaş Veli*, s. 179-80; Bandırmalizâde Ahmed Münib Efendi, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 36; Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 212-214.

35. Mehmed Nasûhî Üsküdarî (ö.1130/1718)
36. Mudurnulu Şeyh Abdullah Rüşdü (ö.1141/1728-9)
37. Zoralı Şeyh Mehmed Efendi⁴⁷
38. Şeyh Mustafa Çerkeşi (ö.1229/1814)
- 39.

d. Çerkeşiyye Tarikati

Çerkeşi Mustafa Efendi (ö.1229/1814)'ye nisbet edilen koldur. XVIII. yüzyılda İstanbul, Anadolu ve Balkanlar'da Şa'bâniyye'yi temsil eden Nasuhiyye kolundan zuhur etmiştir. Zoralı Şeyh Mehmed Efendi'den inâbe alan Mustafa Efendi'nin tarikat silsilesi Zoralı Şeyh Mehmed (?), Mudurnulu Şeyh Abdullah Rüşdü (1141/1728-29), Şâbâniyye'nin Nasûhiyye Kolu kurucusu Şeyh Mehmed Nasûhî el-Üsküdarî (1130/1718), Karabâşiyye Kolu kurucusu Karabaş Velî (10977/1686) vasıtasıyla tarikat pîri Şeyh Şâbân-ı Velî'ye ulaşmaktadır.⁴⁸ Şâbâniyye mensuplarınca pîr-i sâni kabul edilen Çerkeşi Mustafa, on üç halife yetiştirmiştir. Çerkeşizâdeler ismiyle meşhur olan, birçok ulemâ ve ârifin yetiştiği aile onun neslinden gelmektedir.⁴⁹

Mustafa Çerkeşi, Karabâş-ı Velî'nin Mi'yâru't-Tarîka adlı eserinde açıkladığı Halvetiliğin prensibi olan yirmi şartı, üçe indirdiği için Şa'bâniyye Tarikati'nin ikinci pîri olarak adlandırılmış ve kol kurucusu kabul edilmiştir.⁵⁰

Mustafa Çerkeşi, ulemâ ile tarikat mensupları arasındaki ihtilâfin mahiyeti ve çözüm yolları hakkında devrin padişahı tarafından yöneltilen sorulara cevap olarak kaleme alındığı ifade edilen "*Risâle fi tahkiki't-tasavvuf*" adlı eserinde dikkate değer önemli tespitlerde bulunmuştur. Ona göre tarikat mensuplarının ulaşmaya çalıştıkları tasavvuf yolu fiil, sıfat ve zat tecellileri olarak tanımlanan üç halden ibarettir. Bu üç tecelliye mazhar olanlar, zâhiren üç bâtil fırka mensuplarına benzerler. Bunlar Cebriyye, Hulûliyye ve İttihâdiyye'dir. Fiil tecellileri sahipleri Cebriyye, sıfat ve zat tecellileri sahipleri ise Hulûliyye ve İttihâdiyye mensuplarına benzetilebilir. Ancak bu üç halin kendilerinde tecellî ettiği sûfilerin cebir, hulûl ve ittihâd fikirleriyle hiçbir ilgileri yoktur. Sûfileri bu bâtil fırka mensuplarından ayırt etmenin temel ölçüsü şeriat-ı Muhammediyye'dir. Şeriatı aykırı en ufak bir harekette bulunan sûfi sapıktır; sözleri ilhâd ve ifsâd, ondan zuhur eden haller ise sihir ve istidrâcdır.

Risâle'de Melâmîlerle ilgili değerlendirmelerin yer alması, Çerkeşi'nin Melâmîler hakkındaki görüşünün de sorulduğu kanaatini uyandırmaktadır. Çerkeşi, Melâmî büyüklerinin halleri dikkatlice incelendiğinde şeriatı aykırı hiçbir hallerinin olmadığını görüleceğini belirtir. Hallerini gizlemeyi sevdiklerinden, şeriatın zâhirine aykırı gibi görünen söz ve davranışlarla kendilerini halkın ilgi odağı olmaktan çıkarmayı tercih eden Melâmîler, kâmil insanlardır; fakat kemâle erdirici değillerdir. Kendileri "râşid" olup "mürşid" olamazlar. İrşâd, Allah'ın kulunu kendine cezbedip kemâle erdirdikten sonra tekrar beşeriyet makamına döndürmesidir. Yine ona göre, ulemâ ile meşâyih

⁴⁷ Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

⁴⁸ Zakir Şükrî, *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sûfiyye*, Hacı Semil Ağa Ktp., Hüdâyi, no:1098, vr. 13; Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 212-214; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 56-57; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 135.

⁴⁹ Serin, *Halvetilik ve Halvetiler*, s. 143; Tatçı, "Şâbâniyye", c. 38, s. 212.

⁵⁰ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 135. Bu üç şart için bkz: Oğuz, *Şâbân-ı Velî*, s. 90.

arasındaki ihtilâf lafzîdir; aralarında manada ve özde ihtilaf yoktur.⁵¹ Çerkeşî'nin tarih boyunca önemli bir problem teşkil eden şeriat-tasavvuf ilişkisi konusundaki değerlendirmeleri, bu konunun doğru anlaşılması noktasında önemlidir. Meseleyi açık ve net bir şekilde ortaya koyan bu risâlenin birkaç defa basılmış olması da ulemâ üzerinde etkili olduğuna işaret etmektedir.⁵²

Çerkeşîye, Geredeli Halil Efendi'ye nisbet edilen Halîliyye, Kuşadalı İbrâhim Efendi'ye nisbet edilen İbrâhimiyye (Kuşadaviyye) adlı iki kol ile etkinliğini devam ettirmiştir.⁵³ Mustafa Çerkeşî'nin halifesi Şeyh Hacı Emîn Efendi, müridinin vefatından sonra Geredeli Halil Efendi'ye bağlanmış, Zağferân/Safranbolu Yazıköy karyesinde irşad faaliyetinde bulunmuş, kurduğu tekkesiyle bölgede etkin bir fonksiyon icra etmiştir.⁵⁴ Bolu'da Aktaş Dergâhı ve Zora köyündeki Halvetî Hankâhı, İstanbul'da Beşikçizâde ve Semerci İbrahim Efendi Tekkesi, Yozgat'ta ise, Şeyh Hacı Ahmed-i Velî Dergâhı'nda Çerkeşîye'nin irşadı devam ettirilmiştir.⁵⁵ Çerkeşîye'nin yaygınlık kazandığı bölgeler, Batı Karadeniz, Ankara ve çevresi başta olmak üzere Orta Anadolu, İstanbul ve Balkanlar'dır.⁵⁶

e. Mustafa Çerkeşî'nin Halifeleri

Çerkeşî Mustafa Efendi'nin halifelerini belirlemek amacıyla yaptığımız incelemeler sırasında kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla yetiştirdiği on üç müridânına bizzat hilafet verdiğini görüyoruz. Şimdi bu halifelerin biyografileri hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

1. Osman Vehbî Efendi (ö.1277/1860)

Mustafa Efendi'nin oğludur. Babasının vefatından sonra Ankara'ya gelip yerleşen Osman Vehbi Efendi, şehrin tanınmış âlimlerinden biri olmuştur. Çeşitli eserler kaleme almıştır. Babasından sonra irşad faaliyetlerini devam ettirmiştir. 1860 tarihinde vefat eden müellifin mezarı Ankara'da Erzurum Mahallesi'ne yakın Topraklık'tadır.⁵⁷ Tahminimize göre Kurtuluş (Kul Derviş) Camii hazinesinde olabilir. Topraklık semtinin başlangıcı olan bu mescid, Osmanlı son dönemlerine doğru yapılmıştır.

2. Şeyh Hacı Halil Geredeî (ö.1259/1843)

Halk arasında Geredeli Aziz olarak bilinen Hacı Halil Efendi, Bolu'nun Gerede ilçesine bağlı Ali Fakih (Balcılar) köyünde 1200/1785 senesinde doğdu. Arkadaşıyla birlikte çıktığı bir seyahat esnasında gördüğü bir rüya üzerine Ankara'nın Çubuk ilçesinde arkadaşından ayrılır ve Çerkeş'e giderek Çerkeşî

⁵¹ Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", c. 8, s. 273; Vahit Göktaş, "Halvetiyye'nin Şâbâniyye Ekolü ve Kolları" *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta 2011, S. 26, s. 154. Şeriat tasavvuf ilişkisini inceleyen bu risâle yayınlanmıştır. Bkz. Abdulkadiroğlu, "İki Vesika", s. 344-348.

⁵² Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", c. 8, s. 273.

⁵³ Göktaş, *agm.*, S. 26, s. 155.

⁵⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 57; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 139; Ünsal Tunçözgür, *Düünden Bugüne Safranbolu*, Ankara 1997, s. 106-108.

⁵⁵ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 139-145; S. Burhanettin Kapusuzoğlu, "Bozok İlmiye Tarihinde Medreseler, Zâviyeler ve Tekkeler", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000, s. 419.

⁵⁶ Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

⁵⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 56; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 270; Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

Mustafa Efendi'ye intisap eder. 1811'de seyr u sülûkünü tamamlayıp hilâfet alır. Gerede'de açtığı tekkede otuz altı yıl irşad faaliyetinde bulunduktan sonra 1843 senesinde Gerede'de vefat eder ve Aşağı Tekke Câmiinin hazîresine defnedilir. Haliliyye-i (Geredeviyye) Şa'bâniyyeyi kurmuştur.⁵⁸

3. Beypazarlı Şeyh Ali Efendi (ö.1234/1819)

Mustafa Çerkeşi'nin seçkin halifelerin biri olan Ali Efendi, Beypazarı'nda doğdu. Memleketi Beypazarı'nda hem ziraatla meşgul oldu hem de tahsiline devam devam etti. Daha sonra Çerkeş'e giderek Çerkeşi Mustafa Efendi'ye intisap etti ve ondan hilâfet aldı. Kuşadalı İbrahim Halvetî'nin şeyhidir.⁵⁹ Rivayete göre Çerkeşi vefatına yakın Ali Efendi'ye “*Biz terk-i âlem-i nâsût, azm-i âlem-i lâhut etmek üzereyiz. Vatan-i aslînin olan Beypazarı'na azîmet ile müterakkıb-ı zuhûrât-ı ilâhiyye olunuz. Nerede seccâde-nişîn olmanıza dâir ne veçhile işâret-i aliyye zuhur ederse, ona tâbi olunuz*” diye tavsiye bulunur. Çerkeşi vefat edince O'nun vasiyeti üzere memleketi Beypazarı'na giderek zuhurata tabi oldu ve orada ikamet etti. Daha sonra Hacc'a gitmek üzere İstanbul'a gitti ve Atpazarı Tekkesi'nde misafir kaldı. Tam o sırada Davud Paşa Câmîi semtinde tarikat-ı Nakşîyye'den Beşikçizade Tekkesi şeyhi Beşikçizâde Süleyman Efendi vefat edince Şeyhülislam Dürrîzâde Seyyid Abdullah Efendi haber vermeden Beypazarlı Ali Efendi'yi o tekkeye Sultan'ın beratıyla şeyh olarak tayin ettirmişti. O da vefat edene kadar (1234/1819) bu tekkede görev yaptı.⁶⁰ Vefat edince irşad görevi yaptığı bu tekkenin avlusuna defnedildi.⁶¹

4. Şeyh Semerci İbrahim Efendi (ö.1247/1831-2)

Semerci İbrahim Efendi, Çerkeşi Mustafa Efendi'den bizzat hilâfet almıştır. Geredeli olup semercilikle iştigâl etmiştir. Akşemseddin zaviyesinde (Zeyrek Camii bitişiği) şeyhlik yapmıştır. 1247/1831-2 senesinde vefat etmiş ve zaviyenin bahçesine defn olunmuştur.⁶²

5. Tiritzade Hüseyin Efendi Ankaravî

Çerkeşi Mustafa Efendi'nin halifelerindendir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Hüseyin Efendi, Ankara'da irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Ankara'nın Altındağ ilçesi Samanpazarı semtinde bulunan türbesinin yanındaki

⁵⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 57-58; Azamat, “Çerkeşi Mustafa Efendi”, c. 8, s. 274; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, “Osmanlı Döneminde Geredeli Âlimler, Mutasavvıflar, Şairler ve Diğerleri”, *Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. Yılında Geçmişten Günümüze Gerede (Sempozyum Bildirileri)*, Gerede Belediyesi Yay., Gerede 2000, s. 72; Mustafa Tatcı, *Hazret-i Pir Şeyh Şaban-ı Velî ve Şabanîyye*, Ankara 2012, H Yay., s. 66; Semih Ceyhan, “Halvetiyye”, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yay., İstanbul 2015, s. 724-725; Ali Rıza Ünlü, *Tarihi Boyunca Gerede*, İstanbul 2000, Gerede Yayıncılık, s. 131; Hür Mahmut Yücer, “Geredeli Halil Efendi”, *DİA.*, EK-1, İstanbul 2016, s. 474-475; Bedriye Reis, “Bolu'da Halvetîliğin Temsilcileri”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bolu 2016, c. 16, S. 1, s. 433-435.

⁵⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 57,71; Azamat, “Çerkeşi Mustafa Efendi”, c. 8, s. 274; Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, s. 51.

⁶⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 71; Azamat, “Çerkeşi Mustafa Efendi”, c. 8, s. 274.

⁶¹ Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, s. 54.

⁶² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 70; Oğuz, *Şâbân-ı Velî*, s. 77.

mescid yıkılmıştır. Hüseyin Efendi'nin silsilesi günümüze kadar ulaşmış olup, İstanbul ve Karadeniz bölgesinde mensupları bulunmaktadır.⁶³

6. Ahmed Nuri Baba (ö.1263/1847)

Şair olan Ahmed Nuri Baba, Hacı Bayram-ı Veli'nin torunlarından. Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi sınırlı olmakla birlikte torunu Halil Nihad Bey'in ifadesine göre 1190/1776 senesinde Ankara'da doğmuştur. 18 yaşına geldiğinde Ankara'dan ayrılmış ve Çerkeş'e giderek Çerkeşi Mustafa Efendi'ye intisap etmiştir. Mustafa Efendi'nin yanında bir süre kalmış ve kendisinden bizzat hilafet almıştır.⁶⁴ 1263/1847 senesinde vefat etmiş ve Hacı Bayram-ı Veli türbesi yakınındaki bir mezarlığa defnedilmiştir. Fuat Bayramoğlu, türbe yakınındaki bu hazire ve mezarların 1926'dan sonra yıkıldığını, mezarların başka yerlere nakledildiğini belirtir.⁶⁵

7. Buharalı Şeyh İbrahim Efendi

Buharalı olan Şeyh İbrahim Efendi, Mustafa Efendi'nin damadı ve mürididir. Mustafa Efendi'ye intisap edip hilafet almıştır. Dergahta medfundur.⁶⁶

8. Aliözü Şeyhi Mustafa Efendi

"Aliözü Şeyhi" olarak bilinen Mustafa Efendi, tasavvufi terbiyeye Zoralı Şeyh Mehmed Efendi'den başlamış ancak onun vefatıyla Çerkeşi Mustafa Efendi'ye intisab etmiş ve hilafet almıştır. Çerkeş'in ona çok önem verdiği ve karşılıklı birçok kerametlerinin olduğu nakledilir. Aliözü köyünde medfundur.⁶⁷

9. Ladikli Şeyh Hacı İsa Efendi

"Ladikli Şeyh" olarak bilinen Hacı İsa Efendi, Çerkeşi Mustafa Efendi'ye intisab etmiş ve hilafet almıştır. Amasya'da medfundur.⁶⁸

10. Kara Şeyh Mehmed Efendi

"Kara Şeyh" ismiyle bilinen Mehmed Efendi, Çerkeşi Mustafa Efendi'ye intisab etmiş ve hilafet almıştır. Çerkeş'in amcası oğludur. Çerkeş'te Aşağı Tekke'de postnişin oldu. Vefat ettiğinde de bu tekkede defnedilmiştir.⁶⁹

11. Şeyh el-Hâc Kadı Efendi

Şeyh el-Hâc Kadı Efendi, Çerkeşi Mustafa Efendi'ye intisab etmiş ve hilafet almıştır. Kastamonu'da Hz. Pir Şa'bân-ı Veli'nin türbesinin bulunduğu bahçede medfundur.⁷⁰

⁶³ Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274; Abdülkerim Erdoğan, *Manevi Mimarlarıyla Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Tarih ve Kültür Dizisi 5, Ankara 2008, s. 136.

⁶⁴ Davud Fatin, *Tezkire-i Hâtimetü'l-Eş'âr*, İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhı, İstanbul 1271, s. 321; Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

⁶⁵ Mustafa Erdoğan, "Hacı Bayram-ı Veli'nin Torunlarından Şair Ahmed Nuri Baba ve Melamilikle İlgili Görüşleri", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu*, Ankara 2017, c. 2, s. 200-201.

⁶⁶ Oğuz, *Şâbân-ı Velî*, s. 76.

⁶⁷ Oğuz, *Şâbân-ı Velî*, s. 76-7, 94-96; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 137.

⁶⁸ Oğuz, *Şâbân-ı Velî*, s. 77; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 137.

⁶⁹ Oğuz, *Şâbân-ı Velî*, s. 77; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 137.

⁷⁰ Oğuz, *Şâbân-ı Velî*, s. 77; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 137.

12. Şeyh Hacı Mustafa Safiüddin Efendi (ö.1263/1847)

Şâfi ismiyle bilinmektedir. Mustafa Sâfi Efendi, Diyarbakır âlimlerinden olan Diyarbakır müftüsü Hacı Sâlih Efendi'nin oğludur. Diyarbakır'da babasının yanında başladığı tahsiline İstanbul'da gidip orada devam etmiştir. Akşehirli Hacı Ömer Efendi'den ders almış, 1807 senesinde 18 yaşında tahsilini tamamlayıp icâzet almıştır. Tasavvufa intisabı ise rüyasında Çerkeşli Mustafa Efendi'nin; “*Evlâdım Mustafa Sâfi Efendi! Zâhir ilmîni tamamlayıp icâzet aldın. Tasavvuf ilmîni öğrenip, ilm-i ledünne kavuşmak için Çerkeş'e gel de bu ilmi tahsîl eyle. Çünkü senin İstanbul'da kalmana izin yoktur.*” şeklindeki daveti üzerine Çerkeş'e gitmiştir. Orada Çerkeşî'nin sohbetlerine devam ederken hocasının hilâfet vereceği sıralarda izin alarak memleketini ziyarete gider ve Diyarbakır'da iken hocası Çerkeşli Mustafa Efendi vefât eder. Çerkeş'e döndüğünde dergâhta hocasının yerine geçen Şeyh Hacı Halil Efendi'nin sohbetlerine devam etmiş ve kendisine hilâfet verilmiştir. Bolu'da Aktaş Dergâhı'nda otuz üç sene irşad faaliyetini yapmıştır. 1263/1847 senesinde vefat eder ve Aktaş Dergâhı haziresine defnedilir. Sâfi Efendi'den sonra dergâh postuna oğlu Şeyh Hacı Nasrullah Efendi (1312/1897) geçmiştir.⁷¹ Sefîne-i Evliyâ'da Hacı Ali Efendi'nin halifesi geçse de Çerkeşî'nin halifesi olduğu kabul edilmektedir.⁷²

13. Şeyh Hacı Ahmed Velî (ö.1895)

“Büyük Şeyh Efendi” olarak bilinen Şeyh Hacı Ahmed-i Velî, 1773 tarihinde Yozgat'ta doğmuştur. Babası eşraftan Süleyman Efendi'dir. İlk tahsilini o zamanki medreselerde yapmış, tasavvufa meyli başlayınca Çerkeş'e giderek Şeyh Mustafa Efendi'ye intisap etmiş, bir süre hizmetinde bulunarak hilâfet almıştır. “Terkiyâ” mahlasıyla şiir yazan Şeyh Ahmed Yozadî çıktığı seyahat esnasında Mısır, Suriye, Irak havalisini dolaşmış, iki defa hacca itmiş, üçüncü haccını ise yaklaşık üç yıl yaya olarak tamamlamıştır.

Yaklaşık altmış yaşlarında İstanbul'a gelmiş, Sivas valisi iken kendisine intisab eden devrin Maarif Nâzırı Münîb Paşa'ya misafir olmuştur. Münîb Paşa vasıtasıyla Sultan Abdülmecid (ö.1861) ile de görüşmüştür. Aynı günlerde Sultan V. Murad Han (ö.1904) hastalanmış, yakalandığı hastalıktan Şeyh Ahmed Efendi'nin duasıyla kısmen iyileşince annesi Şevkefzâ Valide Sultan (ö.1889), Yozgat'a cami ve tekke yaptırması için şeyhe 1500 altın hediye etmiştir. Ancak Ahmed Efendi bu hediyeyi kabul etmeyerek İstanbul'dan ayrılmış, Çerkeş'te pîr makamını ziyaret ederek 1250/1834 tarihinde Yozgat'a dönmüştür. Şevkefzâ Hanımefendi parayı Yozgat Valisi aracılığıyla göndermiş, camiye 1275/1859 tarihinde yaptırmıştır. Şeyh Hacı Ahmed Efendi camiye halvet odaları ve şeyh evi ilave etmiş, mahallenin ihtiyacı için kendi adını taşıyan Şeyhzâde Deresi'nden su getirerek çeşme yaptırmış, bunlara ilaveten dört dönümlük bahçesi ile birlikte vakfetmiştir.

Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin torunlarından aldığı bilgiye göre onun 1313/1895 tarihi civarında 120 yaşında vefat ettiğini söyler. Yozgat tekkeleri üzerine çalışan Burhaneddin Kapusuzoğlu

⁷¹ Hür Mahmut Yücer, “19. Asırda Bolu Şehir Hayatında Şabanilik: Mustafa Safi Efendi ve Aktaş Dergâhı”, *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, Kastamonu 2012, c. 2, s. 297-301. Şeyh Mustafa Sâfi Efendi'nin hayatı için bkz: Menâkıb-ı Hacı Mustafa Sâfi Efendi, Millet Ktp., Ali Emîri, Şer'iyye, nr. 1111.

⁷² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 59; Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, c. 8, s. 274; Oğuz, *Şâbân-ı Velî*, s. 78; Akyol, *agm.*, c. 2, s. 56.

da aynı bilgiyi teyid eder. Beş oğlu olan Hacı Ahmed Efendi'nin dergâh şeyhliğine sırasıyla büyük oğlu Şeyh Muhiddin Efendi 1327/1909, küçük oğlu Şeyh Sadreddin Efendi, torunu müderris Hâfız Edhem Efendi geçmiştir.⁷³

f. Çerkeşiye Tarikatı'nın Kolları

Çerkeşiye Tarikatı'nın biri Geredeli Hacı Halil Efendi'ye nispet edilen Haliliyye diğeri ise Beypazarlı Hacı Ali Efendi'ye nispet edilen Beypazarı (veya İbrahimiyye) kolu olmak üzere iki kolu bulunmaktadır.⁷⁴ Şimdi bu şubeleri devam ettiren şeyhler hakkında bilgi verelim.

f.1. Haliliyye Kolu

Geredeli Hacı Halil Efendi'ye nispet edilen Haliliyye veya Geredeviyye olarak bilinen koldur. Daha çok Bolu ve Kütahya civarında yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Bu koldan gelen ve irşad vazifesini devam ettiren şeyhler hakkında bilgi verelim.

1. Şeyh Abdullah Efendi (ö.1267/1850)

Abdullah Efendi 1205/1790 tarihinde Gerede'nin Ahmedler Köyü'nde doğdu. Hacı Mustafa Efendi'nin halifesidir. Saatçilik yapardı. Bundan dolayı kaynaklarda Saatçi Abdullah Efendi ismiyle geçmektedir. Önce Geredeli Halil Efendi'ye intisâb etmiş, fakat sonrasında Bolu'da Halil Efendi'nin halifesi Mustafa Sâfi Efendi'den hilafet almıştır.⁷⁵

2. Seyyid Halil Rahmi Efendi (ö.1284/1867-8)

Halil Rahmi Efendi, Abdullah Efendi'nin Gerede'de 1267/1850 tarihinde vefatı üzerine irşad makamına geçmiştir. Şeyh Abdullah Efendi'nin halifesidir. Mudurnulu olan Halil Rahmi Efendi (ö.1284/1867-8), mürşidi Abdullah Efendi'nin yanında seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra mürşidinin emriyle memleketi Mudurnu'ya giderek Sultan Süleyman Câmiinde tarikat faaliyetlerini yürütmüştür. Şeyh Muhammed Necib Efendi⁷⁶ (1307/1889-90), Şeyh İbrahim Efendi (1304/1886-7), Şeyh Sâlih Efendi, Şeyh Nasrullah Efendi, Şeyh İbrahim Hilmi Bey (ö.1296/1879), Şeyh Salih Efendi yetiştirdiği halifeleridir.⁷⁷ “Fenâfillâh” derecesine ulaşan Halil Efendi, zühd hayatı yaşamakla birlikte dünya işleriyle alakalı bir mesele sorulduğunda, soranları hayrette bırakan cevaplar verirdi. Birçok kişinin irşadına vesile oldu. Vefat ettiğinden halifeleri irşad faaliyetlerini devam ettirdi.

3. Şeyh Hacı Emin Efendi (ö.1328/1910)

Son devir Osmanlı âlimlerinden olan Hacı Emin Efendi, Geredelidir. Mustafa Çerkeşi'nin yetiştirdiği Şeyh Hacı Halil Efendi'nin halifesidir. Haliliyye-i Şa'bâniyye'yi Safranbolu'da sürdürmüş ve tarikatı Nevrekop

⁷³ Abdülkerim Abdulkadiroğlu-F. Hakan Özkan, “Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şâirler”, *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000, s. 25-26; Kapusuzoğlu, *agm*, s. 419; Ali Şakir Ergin, “Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi”, *DİA.*, İstanbul 2013, c. 43, s. 564; S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Yozgat'ın Üç Sırlısı*, Ötügen Yay, İstanbul 2016, s. 43-44.

⁷⁴ Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 219-224.

⁷⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 59; Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 220; Rahmi Serin, *İstanbul ve Anadolu Evliyalari*, Pamuk Yay., İstanbul 2007, s. 197.

⁷⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 61-62.

⁷⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 59.

taraflarını da yaymıştır. Bundan dolayı Nevrekop Halvetileri Safranbolu'ya gelir orada halvet çıkarırlardı.⁷⁸

4. Şeyh Ömer Fuadî-i Sâni (ö.1274/1858)

Haliliyye şeyhi olan Ömer Fuadî-i Sâni, Mustafa Çerkeşi'nin yetiştirdiği Geredeli Hacı Halil Efendi'nin halifesidir. Haliliyye-i Şa'bâniyyeyi İstanbul Sofular'daki tekkesinde temsil etmiştir. Halil Efendi'den sonra devam eden silsilele Safranbolulu Şeyh Ömer Fuadî-i Sâni vasıtasıyla İstanbul'a ulaşmıştır.⁷⁹

Ömer Fuadî-i Sâni'n sonra yerine oğlu Seyyid Abdullah Rüşdü (ö.1299/1882) Haliliyye Şubesi postuna oturmuş vefatında kardeşi Ya'kub Sıdkı Efendi (ö.1319/1901-2) şeyh olmuştur. Ya'kub Sıdkı Efendi aynı zamanda Nasûhî-zâde Şeyh Muhyiddin Efendi'den ikinci bir halifelik almıştır. Ya'kub Sıdkı Efendi vefat edince İstanbul Sofular'daki tekkeyi bu iki kardeşin oğulları (yani amcaoğulları); Seyyid Abdullah Rüşdü Efendi'nin oğlu Seyyid Mustafa Sîret Efendi ile Ya'kub Sıdkı Efendi'nin oğlu Seyyid Yusuf Salâhaddin Efendi yönetmiştir.⁸⁰

Ancak Seyyid Mustafa Sîret Efendi, sonradan Üsküdar'da Valide (Sultan) Dergâhına tayin edilince, Sofular Dergâhındaki şeyhlik hakkını amcası Yusuf Sıdkı Efendi'nin oğlu Yusuf Salahaddin Efendi'ye bırakmıştır. Mustafa Sîret Efendi Meclis-i Meşayih azası görevinde iken onun yerine geçen Yusuf Salahaddin Efendi Sofulardaki görevine devam etmektedir.⁸¹

5. Nevrekoplu Şeyh Ahmed Efendi (ö.1312/1894)

Haliliyye kolundandır. Geredeli Hacı Halil Efendi'nin Safranbolu ve Bulgaristan Nevrekopta tarikatı yayan Hacı Emin Efendi'nin halifesi Nevrekoplu Şeyh Ahmed Efendi yüz yıl yaşamıştır. Nevrekop'ta (Bulgaristan) tekkesi vardır. Tevhidhanesi, hücreleriyle birlikte yanan bu tekkenin Türbe ve Camisi yanmaktan kurtulmuştur. Şeyh Ahmed Efendi'nin yüzbinlerce müridi vardı. Eseri, Muînü'l-Müriddir. İskeçeli Muhammed Efendi, Şeyh Hacı Ali Efendi, Nevrekoplu Şeyh Atâ Efendi, Hacı Emin Efendi damadı Şeyh Muhammed Zühdü Efendi halifeleridir.⁸²

6. Şeyh Necîb Necmeddin Efendi

Haliliyye kolundan Nevrekoplu Şeyh Ahmed Efendi'nin halifesidir. Bulgaristan'daki Nevrekop'tan kaçmış İstanbul'a gelmiştir. Ârzû-hâcilik yaparak maişetini temin etmektedir.⁸³

7. Şeyh Süleyman Efendi

Nevrekoplu Şeyh Ahmed Efendi'nin halifesidir. Haliliyye koluna mensuptur. Darmıdereli Şeyh Ahmed Efendi, Şeyh Halil Edîb Efendi, Elvan-zâde Şeyh Mustafa Efendi, İskeçeli Şeyh Ahmed Efendi, Şeyh Mustafa Efendi,

⁷⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 58; Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

⁷⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 58-59; Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 219-220; Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, Medrese Yay., İstanbul, c. IV, s. 125.

⁸⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 58-59; Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

⁸¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 58-59; Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

⁸² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 59; Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

⁸³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 59; Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

Şeyh Aşık Mustafa Efendi, Şeyh Muhammed Muhyiddin Efendi, Şeyh Sâlih Sıdkı Efendi halifeleridir.⁸⁴

8. Şeyh el-Hâc Mustafa Hulûsî Efendi (ö.1299/1882)

Geredeli Halil Efendi'nin halifelerinden olan Mustafa Hulûsî Efendi, Şeyh Halil'e İstanbul'da intisâb etti. 1236/1821 senesinde doğdu. Memleketi İstanbul'dur. Halvetini Gerede'de çıkardı. Babası Şeyh Hüseyin Efendi Sultan Ahmed civarında Sokullu Mehmed Paşa zaviyesi şeyhiydi. Ölümü 1236/1820'dir. Babası vefat edince Mustafa Hulûsî Efendi 18 yaşında olduğu için Sokullu Zaviyesine Şeyh Osman Efendi vekaleten geçici olarak şeyh olmuştur. Daha sonra Mustafa Hulusî Efendi, Geredeli Halil Efendi'den halifelik alınca Sokullu Zaviyesi'nde şeyh olarak göreve başladı. Nesil olarak Hz. Abdülkâdir-i Geylani'ye (ks) dayanır. Üsküdar Valide Atik Dergâhı Şeyhi Şerefeddin Efendi (ö.1312/1894), Beykozlu Şeyh Ahmed Efendi (1323/1905), Ağa yokuşundaki dergâhta şeyh olan Müştâkzâde Şeyh Ahmed Efendi halifeleridir.⁸⁵

9. Şeyh Hayrullah Efendi (ö.1299/1882)

Mustafa Hulûsî Efendi'nin oğlu olup babası vefat edince Sokullu Dergâhı'nda şeyh olarak görev yapmıştır. Halîliyye koluna mensuptur.⁸⁶

10. Şeyh Ataullah Efendi (ö.1307/1889)

Mustafa Hulûsî'nin diğer oğlu olup Sokullu Dergâhı'nda 7 sene irşadda bulundu. Halîliyye koluna mensuptur.⁸⁷

11. Şeyh Muhammed Nidâî Efendi

Şeyh Atâullah Efendi'nin oğlu, Mustafa Hulûsî Efendi'nin torunudur. Dedesinin halifesi Beykozlu Ahmed Efendi'den üç senede hilâfet almıştır. Halîliyye Kolundandır. 7 sene Hankâh-ı Sünbülî'de hatiplik yaptı. Ayrıca Sünbülî Tâcı da giymiştir. Çanakkale Savaşı'nda 4 sene hastane imamlığı yapmıştır. Sokullu Mehmed Paşa'da görevliydi.⁸⁸

12. Şeyh Ahmed Efendi (ö.1335/1917)

Sokullu Mehmed Paşa Dergâhı şeyhi Mustafa Hulûsî Efendi'den hilâfet almıştır. Halîliyye Koluna mensuptur. Meclis-i Meşâyih üyesi olmuştur. 1335/1917 senesinde vefat etti ve vasiyeti üzere Üçler Kabristanı'na defn olundu.⁸⁹

f.2. Beypazarı Kolu: İbrâhimiyye

Mustafa Çerkeşi Efendi'nin kurduğu Çerkeşiyye'nin ikinci kolu Beypazarlı Ali Efendi'ye nisbet edilen koldur. Ancak bu kol, halifesi Kuşadalı İbrahim Efendi tarafından geliştirildiği için İbrahimiyye (Kuşadaviyye) diye

⁸⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 59; Bedriye Reis, *agm.*, c. 16, S. 1, s. 436.

⁸⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 66; Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

⁸⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 66; Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

⁸⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 66; Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

⁸⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 67; Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

⁸⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 69; Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", c. 8, s. 274.

anılmış ve İbrahimiyye-i Şa'baniyye olarak tanınmıştır.⁹⁰ Şimdi bu koldan gelen ve irşad vazifesini devam ettiren şeyhler hakkında bilgi verelim.

1. Kuşadalı İbrahim Efendi (ö.1262/1846)

Kuşadalı İbrahim olarak bilinen İbrahim Efendi 1188/1774 tarihinde Aydın ili Kuşadası ilçesine bağlı Çınar Köyü'nde doğdu. İlk tahsilini Denizli veya Aydın'da tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. İstanbul'da Fatih semtindeki Feyziyye Medresesi'nde Emin Efendi'de tahsiline devam etti. Vaktinin büyük bir kısmını ibâdet ve mücâhedeyle geçiren Kuşadalı, takıldığı bir âyetin manasını, o sıralar Atpazarı Tekkesi'nde kalan Beypazarlı Ali Efendi, verdiği zâhirî ve bâtinî manalarla çözüverince bu durumdan etkilenecek O'na intisâb etmiştir. Beypazarlı Ali Efendi'nin halifesi olmuştur.⁹¹

Şeyhinin nezaretinde Beşikzâde'de 4 yılda sülûkunu tamamlayınca Ali Efendi o'na icâzet vererek Mısır'a irşad için görevlendirdi. Ancak hased edenlerin şikayeti üzerine Mısır valisi Mehmet Ali Paşa (ö.1849) ile geçinemedi ve İstanbul'a geri döndü. İstanbul'a dönüşünde önce Fevziye Medresesi'ne yerleşen Kuşadalı, daha sonra Usturacı Halil Efendi'nin yaptığı Aksaray Sinekli Bakkaldaki Dergâhta göreve başladı. Buradaki görevi 1235/1820'de Dergâh yanına kadar devam etti. Yangından sonra "elhamdülillâh merasimden kurtulduk." diyerek tekkesinin yeniden inşasına müsaade etmedi. Koska'da bir ev kiralayıp orada irşad ve ayin icrasını sürdürdü. Daha sonra Çarşamba Pazarında ev tuttu orada göreve devam etti.⁹²

Kuşadalı, 1259/1843'te Hacca gitti. Dönüşte Şam'da Kanavât (kanallar) Mahallesinde bir süre kaldı. Şam'da hayatı hakkında bilgi bulunmayan şeyhin, idareciler nezdinde itibar gördüğü ve Şam valisi Hacı Ali Paşa'nın kendisine intisap ettiği nakledilir. İstanbul'da müridanın terbiyesini halifesi Unkapanlı Muhammed Tevfik Efendi'ye (ö.1283/1866) havale ettiler. 76 yaşına kadar Şâm'da kalan Kuşadalı, 1262/1845 tarihinde ailesi ve halifesi Muhammed Tevfik Efendi'yle beraber tekrar hacca gitti. Hac'dan dönerken Râbiğ deneni yerde koleraya yakalanıp vefat etti. Mezarı oradadır.⁹³

Kuşadalı'nın halifeleri; Muhammed Tevfik Bosnevî (ö.1283/1866), Muhammed Ali Fethi er-Rusçukî (ö.1274/1857), Aydı Mehmed Efendi (ö.1288/1871), Keçecizâde Hâfız Ali İzzet Efendi (ö.1272/1855), Ahmed İzzet Efendi⁹⁴ (ö.1292/1875), Kadızâde Ömer Halvetî (ö.1270/1853), Ali Fikri Efendi (ö.1293/1876), Muhammed Necîb Efendi (ö.1307/1889), Muhammed Şevki Efendi⁹⁵ (ö.1275/1858), Kapânî Hacı Hüseyin Efendi (ö.1264/1847), Muhammed el-Kırımî (ö.1273/1856), Nâzikî Ahmed Efendi (ö.1272/1855), Muhammed Nâşir Efendi (ö.1288/1871), Hacı Kayyım Müezzîn Efendi⁹⁶ (ö.1325/1907), Mustafa Aczî Efendi (ö.1283/1866) ve el-Hâc Hasan Basrî

⁹⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 71-72.

⁹¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 71-72; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 151; Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, s. 19-21; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 147.

⁹² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 72-73; Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, s. 31-32; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 147-148.

⁹³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 73-74; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 151; Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, s. 32-35; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 148.

⁹⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 106.

⁹⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 85; Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, s. 49.

⁹⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 109.

Efendi'dir.⁹⁷ Bunlar içerisinde Kuşadalı'nın en önde gelen halifesi Muhammed Tefvik Bosnevî, ekolü devam ettirmiştir.

2. Muhammed Tefvik Bosnevî (ö.1283/1866)

Muhammed Tefvik Efendi, Kuşadalı'nın önde gelen halifelerindendir. Tarikat mensupları tarafından Büyük Aziz, Fatih'teki Zeyrek hamamını işlettiği için Hammâmî, Unkapanı civarındaki konağında ikamet ettiği için Unkapanî ve Bosnalı olması dolayısıyla Bosnevî nisbeleriyle de bilinir. 1200/1785 tarihinde Bosna'da doğdu. Şer'î ilimlerin tahsilden sonra tasavvufî hayata intisap etti. İlk şeyhi Nakşî ve sonrasında ise Şâzelî meşâyihinden Etyemez Dergahı şeyhi Mustafa Efendi'den hilafet almıştır. Yani Halvetîlikten önce Nakşebendiyye ve Şâzeliyye'den feyz almıştır. Nihayetinde Hüsrev Paşa'nın delâletiyle Kuşadalı İbrahim Halvetî'ye intisap etmiş ve hilâfet almıştır. Kuşadalı'nın vasiyeti üzere irşâd görevini vefatına kadar devam ettirdi. 1283/1866'da vefat etti ve Üsküdar'daki Nalçacı Halil Dergahı hazîresine defnedildi.⁹⁸

3. Mustafa Enverî Efendi (ö.1289/1872)

Kuşadalı'nın ekolünü temsil eden Muhammed Tefvik Bosnevî'nin halifesidir. "Şeyh Mustafa Bey" diye meşhur olmuştur. İstanbul'da ikamet eden Mustafa Enverî, kudretli bir alim ve güçlü bir şairdir. Arapça ve Farsça lisanını çok iyi bilir ve konuşurdu. İlk feyzini Şa'bâniyye tarikatı şeyhlerinden Nalçacı Dergahı şeyhi Reşid Efendi'den (ö.1280/1863) aldı. Daha sonra Kuşadalı'nın irşad makamına geçen Bosnevî'ye intisap etti. Bosnevî'den üç yıl feyz alan Mustafa Enverî, Bosnevî'nin vefatından sonra irşad görevine başladı ve 6 yıl irşad vazifesinden bulundu. 1289/1872 tarihinde vefat etti ve Üsküdar Nalçacı Halil Efendi Dergâhı haziresine defnedildi.⁹⁹

Mustafa Enverî'den sonra Nalçacı Dergahı'nda oğulları Şeyh Tayyar Efendi (ö.1328/1910) ve Şeyh İhsan Efendi (ö.1336/1918) şeyh olarak vazife yaptılar.¹⁰⁰

4. Yâkub Han Kâşgarî (ö.1899)

Muhammed Tefvik Bosnevî'nin en önde gelen halifelerinden biri olan Yâkub Han, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin eseri "Fusûsü'l-Hikem"i şerhettiği için "Fusûs Şârihi" olarak da bilinir. Buharalı Seyyid Nizameddin Töre Han'ın oğlu olup Taşkent'te doğdu. 1280/1864 tarihinde bağımsız Kâşgar Emirliği'ni kurmayı başaran Kâşgar Emîri Muhammed Yâkub Han'ın yeğenidir. 1865'te Osmanlı Hükümeti'nden destek isteme maksadıyla Hokand Hanı Seyyid Sultan Han'ın elçisi olarak İstanbul'a geldi.¹⁰¹

Manevî eğitime memleketinde Nakşibendî şeyhine intisap ederek başlayan Yâkub Han, İstanbul'da bulundu sıralarda Fatih türbedarı Bekir

⁹⁷ Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, s. 42-51; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 395; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 149.

⁹⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 80-81; Yaşar Nuri Öztürk, *Muhammed Tefvik Bosnevî*, Fatih Yay., İstanbul 1981, s. 3-6; Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, s. 42-43; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 149-150.

⁹⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 86-89; Öztürk, *Muhammed Tefvik Bosnevî*, s. 30-31.

¹⁰⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 90-91; Öztürk, *Muhammed Tefvik Bosnevî*, (Dipnot 68), s. 31.

¹⁰¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 92; Öztürk, *Muhammed Tefvik Bosnevî*, s. 28; Mustafa Kara, "Diplomat ve Fusûs Şârihi Yakup Han Kaşgarî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, S. 23, s. 10, Mustafa Kara, "Yâkub Han Kâşgarî", *DİA*, İstanbul 2013, c. 43, s. 284.

Efendi'nin aracılığıyla İstanbul meşâyihini tanıma fırsatı buldu. İstanbul'da birçok şeyh ile görüştüktan sonra Halvetî-Şâbânî şeyhi Mehmed Tefkik Bosnevî'ye intisap etti. Bosnevî'nin 1866'da vefatının ardından Mustafa Enverî Efendi'nin sohbetlerine katıldı. 1868'te Kâşgar'a gitti fakat manevi bir işaret üzere dört ay sonra İstanbul'a tekrar döndü. Mahmutpaşa ve Cerrahpaşa'da Bosnevî'nin müridlerinin irşadiyle meşgul oldu. Sultan Abdülhamid tarafından sebebi bilinmeyen bir gerekçe ile önce İzmir'de mecburi ikamete tâbi tutuldu. Sonrasında ise Hindistan'a gitmeye mecbur bırakıldı. Hacı Kâmil Efendi'yi (ö.1912) yerine vekil tayin ederek Hindistan'a gitti. Halvetiyye'yi Hindistan'da neşretti ve Delhi'de yirmi yıla yakın irşad faaliyetinde bulundu. Burada vefat etti ve İmâm-ı Rabbânî'nin (ö.1034/1624) mürşidi Bâki-Billâh'ın (ö.1012/1603) yanına defnedildi.¹⁰²

5. Hacı Kâmil Efendi (ö.1330/1912)

Hacı Kamil Efendi, 1240/1824-25'te Edremit'e bağlı Ayancık Kasabası'nda doğdu. Küçük yaşta İstanbul'a gidip Bâyezid ve Fatih Medreseleri'nde ilim tahsil etti. Muhammed Tefkik Bosnevî'ye intisap eden Kâmil Efendi, onun vefatından sonra Yâkub Han Kâşgarî'ye intisap etti. Ömrünü Küçük Ayasofya Medresesi'nde geçirdi. 1330/1912 senesinde hummâ rahatsızlığı sonucunda vefat etti.¹⁰³

6. Seyyid Şuâeddin Efendi (ö.1334/1916)

Şuâedin Efendi, Seyyid Nizâm sülalesindedir. Seyyid Nizâm Dergahı şeyhi Ali Efendi'nin oğlu olan Şuâeddin Efendi, İstanbul'da doğdu. Silivrikapısı'ndaki dergahların şeyhi ve türbedarıdır. Kuşadalı ekolünün temsilcileri, Mustafa Enverî, Yâkub Han ve Kâmil Efendi'ye mülâkî oldu ve sohbetlerine katıldı. Mustafa Enverî'ye intisap etti. Ona karşı derin râbitası ve muhabbeti vardı. 1334/1916 tarihinde vefat etti ve Seyyid Nizâmeddin Efendi'nin (ö.957/1550) yanına defnedildi.¹⁰⁴

7. Mahmud Celâleddin Efendi (ö.1137/1919)

Şeyh Şuâeddin Efendi'nin halifesi olan Mahmud Celâleddin Efendi, 1258/1842 senesinde İstanbul'da doğdu. İlk tahsilinden sonra Hakîmoğlu Ali Paşa ve Cerrâhpaşa Câmî'lerinde derslere devam etti. Bâyezîd dersiamlarından Tokadî Hacı Ahmed Efendi'nin derslerine devam ederek icâzet aldı. Küçük yaşta Muhammed Tefkik Efendi'ye intisap etti. Kuşadalı ekolünün temsilcileri Yâkub Han, Mustafa Enverî ve Hacı Kâmil Efendi'nin meclislerine devam etti. Şuâeddin Efendi'ye derin bir muhabbet duyan Mahmud Celâleddin Efendi, onun vefatından sonra Seyyid Nizâm Dergahı'nda sohbet ve irşada başladı. Şa'bâniyye meşâyihından Muhammed Atâullah Efendi'den Nalçacı Dergahı'nda hırka giyip icâzet alarak Vâlidei Atîk Dergahı'na seccâde-nişîn oldu. 1337/1919'te vefat etti ve Seyyid Nizâm Dergahı'nda Şuâeddin Efendi'nin yanına defnedildi.¹⁰⁵ Tahsin Bey (ö.1345/1926-7) ve Ahmed Nazmî Efendi (ö.1342/1923-4), Mahmud Celâleddin Efendi'nin halifesidir.¹⁰⁶

Muhammed Tefkik Bosnevî, Mustafa Enverî ve Yâkub Han'a mülâkî ve Kuşadalı'nın ekolünü devam ettiren diğer şeyhler ise şunlardır: Şeyh Hayreddin

¹⁰² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 92-93; Öztürk, *Muhammed Tefkik Bosnevî*, s. 29; Kara, *agm.*, S. 23, s. 13, Kara, "Yâkub Han Kâşgarî", c. 43, s. 284.

¹⁰³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 95-96.

¹⁰⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 100, 171.

¹⁰⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 101-102.

¹⁰⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 103-104.

Efendi¹⁰⁷ (ö.1310/1892-93), Şeyh Hacı Tevfik Efendi,¹⁰⁸ Ahmed Amiş Efendi¹⁰⁹ (ö.1920), Ahmed Şükrü Efendi¹¹⁰ (ö.1342/1924), Muhammed Raşid Efendi,¹¹¹ İsmail Hakkı Efendi¹¹² (ö.1329/1913), Şeyh Hacı Halil Âkif Efendi¹¹³ (ö.1312/1894-95), Muallim Kâzım Bey¹¹⁴ (ö.1942), Karasarıklı İbrahim Efendi,¹¹⁵ ve Şeyh Mustafa Zekâî Efendi (ö.1227/1812).¹¹⁶ Bu isimlerin dışında İbrahimiyye-i Şa'baniyye olarak bilinen Kuşadalı İbrahim Halvetî ekolünün Sütluçe Tekkesi şeyhleri Gözlüklü Şeyh Ahmed Efendi (ö.1324/1906) ve Şeyh Ömer Efendi tarafından devam ettirildiği “Sefine-i Evliyâ”da belirtilmektedir.¹¹⁷

Sonuç

İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biri olan Halvetiyye, Türk coğrafyasında yaygınlık kazanmasıyla birlikte Türk toplumunun dinî ve toplumsal hayatına ciddi manada tesir eden bir tarikat olmuştur. Diğer yandan ise kendisinden birçok şubenin teşekkül etmesi itibarıyla de tasavvuf ve tarikatlar tarihinde önemli bir konumu bulunmaktadır.

Her sınıf ve zümreden insana hitabeden ve müntesipleri arasında muhtelif meslek erbabının yer aldığı bir gönül ocağı olarak irşad faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu faaliyetler vesilesiyle tarikat geniş bir coğrafyaya yayılmış ve tarikatı farklı bölgelerde temsil eden önemli şahsiyetler yetişmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde ehl-i sünneti savunan ve koruyan bir müesseselerden biri olarak dikkat çekmiştir.

Çerkeşî Mustafa Efendi'nin hayatı, eserleri ve kendine izafe edilen Çerkeşiyye tarikatının incelendiği bu çalışmada, onun tarikatı tesbit edilmeye ve tasavvufî yönü gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Çerkeşiyye'nin kolları ve kolları temsil eden silsile-i meşâyih'in otobiyografileri ana hatlarıyla ele alınmıştır. Kendi ismine nispet edilen Çerkeşiyye Tarikatı'nın kurucusu Çerkeşî Mustafa Efendi, yaşadığı dönem itibarıyla 18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Dönemi mutasavvıflarından biridir. Nakşî şeyhlerinden biri olan dedesi Vehbi Sultan'ın Horasan'dan Anadolu'ya hicret ettiği ve Çerkeş'e gelip yerleştiği nakledilir. Mustafa Efendi doğduğunda, dedesi onun halvetî olduğunu ve ileride Halvetiyye şeyhlerinden biri olacağını işaret etmiştir.

Tasavvufî bir çevrede yetişen Mustafa Efendi, tarikat yoluna ise, ismi hakkında bilgi bulunmayan bir şeyhe intisâb ederek başlar. Daha sonra onun tavsiyesiyle Halvetî-Şa'banî şeyhi Zoralı Mehmed Efendi'ye intisâb eder. Mehmed Efendi'den seyr u sulûkunu tamamlayarak hilâfete nâil olur. Karabâş-ı Veli'nin Mi'yârü't-Tarîka adlı eserinde açıkladığı Halvetîliğin prensibi olan yirmi şartı, mürşide telimiyet, mürşidden tevbe ve telkin almak, zikre devam

¹⁰⁷ Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. 4, s. 108.

¹⁰⁸ Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. 4, s. 108.

¹⁰⁹ Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. 4, s. 110; Öncel Demirdaş, “Fatih Türbedarı Tirnovalı Ahmed Amiş Efendi (ö.1338/1920) ve İrşad Metodu”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2012, c. 23, S. 1, s. 10-17.

¹¹⁰ Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. 4, s. 112-113.

¹¹¹ Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. 4, s. 114.

¹¹² Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. 4, s. 114-115.

¹¹³ Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. 4, s. 115.

¹¹⁴ Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. 4, s. 115-116.

¹¹⁵ Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. 4, s. 117.

¹¹⁶ Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. 4, s. 118-119.

¹¹⁷ Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. 4, s. 60-61.

etmek olarak üçe indirdiği için Şa'bâniyye Tarikatı'nın ikinci pîri ve kol kurucusu olarak kabul edilmiştir. Şa'bâniyye'nin Nasuhiyye kolundan teşekkül eden Çerkeşiyye, Mustafa Efendi'nin yetiştirdiği halifeler aracılığıyla Halvetiyye tarikatını İstanbul, Anadolu ve Balkanlar'da temsil etmiştir. Birçok ulemâ ve ârifin yetiştiği Çerkeşizâdeler ailesi onun neslindedir.

Mustafa Çerkeşi, eserleri ve yetiştirdiği halifeleriyle kendi dönemine ve sonrasına tesir etmiş bir sūfî müelliftir. Özellikle ulemâ ile tarikat mensupları arasındaki ihtilâfin mahiyeti ve çözüm yolları hakkında Sultan II. Mahmud'un isteği üzerine kaleme alındığı "*Risâle fi tahkiki't-tasavvuf*" adlı eseri, tasavvuf tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Eserde tasavvuf yolunun fiil, sıfat ve zat tecellileri şeklinde üç halden ibaret olduğu tespitinde bulunması önemlidir. Zira bu üç tecelliye mazhar olan sūfîlerin; zâhiren Cebriyye, Hulûliyye ve İttihâdiyye mensuplarına benzetildiğini, fakat üç halin kendilerinde tecellî ettiği sūfîlerin cebir, hulûl ve ittihâd fikirleriyle hiçbir ilgilerinin bulunmadığını vurgulaması, eserde en dikkat çeken hususlardır. Ulemâ-sūfî ihtilâfında çözümün temel ölçüsü şeriat-ı Muhammediyye'dir. Bu itibarla şeriat olmadan tarikat hayatı yaşamanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Ulemâ ile meşâyih arasında manada ve özde ihtilaf bulunmadığını ifade etmesi ve bu ihtilâfî lafzî olarak yorumlaması, tasavvufun hem teorik hem de pratik boyutu hakkındaki fikirlerini yansıtmaktadır. Tasavvuf ilmî hakkındaki değerlendirmeleri Mustafa Efendi'yi önemli kılan hususlardır. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Mustafa Efendi'nin ortaya koyduğu fikirlerden anlaşıldığı üzere Çerkeşiyye tasavvuf okulu tamamıyla sünni karaktere sahiptir. İşte bu tasavvuf okulu, Halîliyye ve İbrâhimiyye (Kuşadaviyye) kollarıyla etkinliğini devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim-Özkan, F. Hakan, "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şâirler", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000, s. 23-78.

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim, "Osmanlı Döneminde Geredeli Âlimler, Mutasavvıflar, Şairler ve Diğerleri", *Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. Yılında Geçmişten Günümüze Gerede (Sempozyum Bildirileri)*, Gerede Belediyesi Yay., Gerede 2000, s. 67-74.

Aldulkadiroğlu, Abdülkerim, "İki Vesika", *AÜİFD.*, c. 28, S. 1, Ankara 1987, s. 335-353.

Âkif Paşa, *Eş'ar-ı el-Hac Âkif Efendi*, İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş no: 0.00580/02, İstanbul 1259/1843.

Akyol, İbrahim, "Çerkeşi Mustafa Efendi ve "Risâle Fî Tahkiki't-Tasavvuf" Adlı Eseri", *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, Kastamonu 2012, s. 53-61.

Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, Medrese Yay., İstanbul, c. IV.

Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991.

Aşkar, Mustafa, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 39, Ankara 1999, s. 535-563.

Azamat, Nihat Hayri, "Kitabiyat", *Osmanlı Araştırmaları*, S. IV, İstanbul 1984, s. 325-335.

- Azamat, Nihat, “Çerkeşi Mustafa Efendi”, *DİA.*, İstanbul 1993, c. 8, s. 272-275.
- Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara 2000.
- Cebecioglu, Ethem, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1994.
- Ceyhan, Semih, “Halvetiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yay., İstanbul 2015, s. 695-778.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *Kitâbu’t-Ta’rifât*, Beyrut 1985.
- Çerkeşi Mustafa Efendi, *Tuhfetü’l-Mürîdîn ve Tesliyetü’l-Muhibbîn*, İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş no:OE_Yz_0858_04.
- Davud Fatin, *Tezkire-i Hâtimetü’l-Eş’âr*, İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhı, İstanbul 1271.
- Demirdaş, Öncel, “Fatih Türbedarı Tırnovalı Ahmed Amiş Efendi (ö.1338/1920) ve İrşad Metodu”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2012, c. 23, S. 1, s. 10-17.
- Eliaçık, Muhittin, “Halvetiye-Şa’baniye Pîr-i Sânisî Çerkeşi Mustafa Efendi’nin Torunu Muhammed Tevfik Efendi ve Hediyetü’s-Sıbyan Adlı Eseri”, *I. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu*, Kastamonu 2012, c. 2, s. 179-186.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2004.
- Erdoğan, Abdülkerim, *Manevi Mimarlarıyla Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Tarih ve Kültür Dizisi 5, Ankara 2008.
- Erdoğan, Mustafa, “Hacı Bayram-ı Velî’nin Torunlarından Şair Ahmed Nuri Baba ve Melamilikle İlgili Görüşleri”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu*, Ankara 2017, s. 197-212.
- Ergin, Ali Şakir, “Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi”, *DİA.*, İstanbul 2013, c. 43, s. 564.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsûatü Keşşâfi Istilâhâtü’l-Fünûn ve’l-Ulûm*, haz. Refik el-Acem, tahk. Ali Dahruc, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1996, I-II.
- Göktaş, Vahit, “Halvetiyye’nin Şâbâniyye Ekolü ve Kolları” *Süleyman Demirel üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta 2011, S. 26, s. 133-160.
- İsa Çelik, Birol Yıldırım, Mikâil Dumlu, “Çankırlı Bir Hak Dostu: Pîr-i Sâni Seyyid Çerkeşi Mustafa Efendi (d.1743-v.1841); Yeni Bulunan “Tuhfetü’l-Mürîdîn ve Tesliyetü’l-Muhibbîn” İsimli Risâlesi’nin Tahlili”, *Çankırı’nın Manevî Mimarları*, Çankırı 2017, s. 75-87.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin, “Bozok İlmiye Tarihinde Medreseler, Zâviyeler ve Tekkeler”, *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000, s. 377-428.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin, *Yozgat’ın Üç Sırlısı*, Ötüken Yay, İstanbul 2016.
- Kara, Kerim, *Karabaş Velî*, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- Kara, Mustafa, “Diplomat ve Fusûs Şârihi Yakup Han Kaşgarî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, S. 23, s. 9-24.

- Kara, Mustafa, “Yâkub Han Kâşgari”, *DİA.*, İstanbul 2013, c.43, s. 284-285.
- Kaya, Hasan, “Ömer Hâfız-ı Yenişehir-i Fenârî'nin Mi'râciyesi”, *Turkish Studies*, Ankara 2014, c.9/6, s. 677-718.
- Kızıler, Hamdi, “Çerkeşi Mustafa Efendi'nin Risâle fi Tahkîki't-Tasavvuf Adlı Eserinin Tasavvufî Muhteva Açısından Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 6, s. 1461-1473.
- Martin, B. G., “A Short History of Khalwati Order of Dervishes” *Scholars, Saints and Sufi*, London 1978.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2004.
- Oğuz, Muhammed İhsan, *Şâbân-ı Velî ve Mustafa Çerkeşi*, İstanbul 1995.
- Öngören, Reşat, “Cemâleddin İshak Karamânî”, *DİA.*, İstanbul 2001, c. 24, s.448-449.
- Öngören, Reşat, *Osmanlı'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Delet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yay., İstanbul 2000.
- Öztürk, Özhan, *Pontus Antik Çağdan Günümüze Karadenizin Etnik ve Siyasi Tarihi*, Nika Yay., III. Baskı, Ankara 2016.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kuşadalı İbrahim Halvetî, Hayatı, Tasavvufî Düşünceleri, Mektupları*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1982.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Muhammed Tevfik Bosnevî*, Fatih Yay., İstanbul 1981.
- Reis, Bedriye, “Bolu'da Halvetiliğin Temsilcileri”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bolu 2016, c.16, S. 1, s. 395-421.
- Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye (Tarikatler ve Silsileleri)*, haz: İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi.
- Serin, Rahmi, *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, Petek Yay., İstanbul 1984.
- Serin, Rahmi, *İstanbul ve Anadolu Evliyalari*, Pamuk Yay., İstanbul 2007.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihabeddin Ömer, *Avarifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, çev. Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yay., İstanbul 1989.
- Tatçı, Mustafa, “Şâbâniyye”, *DİA.*, 2010 İstanbul, c. 38, s. 211-215.
- Tatçı, Mustafa, *Hazret-i Pir Şeyh Şaban-ı Velî ve Şabaniyye*, H Yay., Ankara 2012.
- Tayşi, Mehmet Serhan, “Cemâliyye”, *DİA.*, İstanbul 1993, c. 7, s. 318.
- Tayşi, Mehmet Serhan, “Ömer el-Halvetî”, *DİA.*, İstanbul 2007, c. 34, s. 65.
- Tunçözgür, Ünsal, *Dünden Bugüne Safranbolu*, Ankara 1997.
- Uludağ, Süleyman, “Ahmediyye”, *DİA.*, İstanbul 1989, c. 2, s. 171.
- Uludağ, Süleyman, “Halvet”, *DİA.*, İstanbul 1997, c. 15, s. 386-387.
- Uludağ, Süleyman, “Halvetiyye” *DİA.*, İstanbul 1997, c. 15, s. 393-395.
- Ünlü, Ali Rıza, *Tarihi Boyunca Gerede*, Gerede Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Vassâf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar Bölümü, no: 2305-2309.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.

Yörür, Ali, “Çerkeşîzâde Mehmed Tevfik Efendi’nin Mi‘râciyesi”, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 2018, S. 8, s. 229-241.

Yücer, Hür Mahmut, “19. Asırda Bolu Şehir Hayatında Şabanilik: Mustafa Safi Efendi ve Aktaş Dergâhı”, *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, Kastamonu 2012, s. 289-306.

Yücer, Hür Mahmut, “Geredeli Halil Efendi”, *DİA.*, EK-1, İstanbul 2016, s. 474-475.

Yücer, Hür Mahmut, “Sünbülüyye”, *DİA.*, İstanbul 2010, c. 38, s. 136-140.

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2004.

Zakir Şükri, *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sûfiyye*, Hacı Semil Ağa Ktp., Hüdâyî, no: 1098.